

УДК 930 (477)(092)“18”:008(477:4)

DOI 10.69550/3041-1467.3.304746

Іван КУЦІЙ

доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичної науки, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, індекс 46027 (kutsyy@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-3556-1962

ResearcherID: H-4431-2017

Іван KUTSYI

PhD hab. (History), Professor of History of Ukraine, archeology and special branch of Historical Science Department of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 Mahyma Kryvonosa Street, Ternopil, Ukraine, postal code 46027 (kutsyy@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-3556-1962

ResearcherID: H-4431-2017

Бібліографічний опис статті: Куций, І. (2023). Рецепт цивілізаційного образу “заходу” в історіографічній спадщині Володимира Антоновича. *Axis Europae*, 3, 19–28. doi: 10.69550/3041-1467.3.304746

Bibliographic Description of the Article: Kutsyi, I. (2023). Retseptsiia tsyvilizatsiinoho obrazu “zakhodu” v istoriografichnii spadshchyni Volodymyra Antonovycha [The reception of the civilization image of the “West” in the historiographic heritage of Volodymyr Antonovych]. *Axis Europae*, 3, 19–28. doi: 10.69550/3041-1467.3.304746 [in Ukrainian].

**РЕЦЕПЦІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ОБРАЗУ “ЗАХОДУ”
В ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА**

Анотація. Мета статті – дослідити сприйняття образу “Заходу” в цивілізаційних поглядах та уявленнях Володимира Антоновича у загальному контексті тенези української цивілізаційної думки ХІХ століття. **Методологія дослідження** опирається на насамперед на принципи історизму, системності, науковості, об’єктивності, а також на використання загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає насамперед у тому, що ми вперше підходимо до проблеми уявлень Володимира Антоновича про “Захід” як окремої самодостатньої проблеми. У статті уявлено цивілізаційні погляди та уявлення цього вченого. **Висновки.** У статті досліджено погляди вченого на питання проникнення європейських впливів в Україну. Досліджено внесок Володимира Антоновича у зміну слов’янської ідентичності українських інтелектуалів на європейську. З цієї точки зору проаналізовано основні наукові та публіцистичні праці Володимира Антоновича на історичну тематику. Особливу увагу приділено старанному прагненню В. Антоновича приховати свої погляди на цивілізаційну

ідентичність. Тому значне місце у джерельній базі дослідження посідають спогади студентів та сучасників про погляди історика на європейський фактор. Також важливу роль у статті відведено аналізу листування В. Антоновича з друзями. Оскільки в листах не було жодної цензури, науковець набагато відвертіше виявляв тут свої погляди на цивілізаційну приналежність України, аніж в опублікованих наукових працях чи інших публічних текстах. У статті доводиться провідна роль В. Антоновича в процесі впровадження європейської ідентичності в українських істориків. Такого результату історик досяг не шляхом прямого доведення тези про європейську ідентичність України на сторінках історичних праць, а в приватному спілкуванні з довіреним колом своїх колег, учнів та послідовників. В. Антонович першим в українській історіографії подолав більшість слов'янофільських упереджень щодо Заходу і толерантно трактував західноєвропейські впливи на явища української історії. Перехід В. Антоновича до європейської ідентичності не означав повної відмови від слов'янства: він вважав слов'янство невід'ємною частиною європейської традиції. Виявилося, що історик неоднаково трактував різні складові Європи. Його особливо шанували римські народи (особливо Франція), і він мав значні упередження щодо германців.

Ключові слова: Володимир Антонович, історіографія, ідентичність, цивілізація, слов'янський світ, Європа, Захід.

THE RECEPTION OF THE CIVILIZATION IMAGE OF THE “WEST” IN THE HISTORIOGRAPHIC HERITAGE OF VLADYMYR ANTONOVYCH

Abstract. *The purpose of the study* is to investigate the perception of the image of the “West” in the civilizational views and ideas of Volodymyr Antonovych in the general context of the genesis of the Ukrainian civilizational thought of the 19th century. **The research methodology** is primarily based on the principles of historicism, systematicity, scientificity, objectivity, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. **The scientific novelty** lies primarily in the fact that for the first time we approach the problem of Volodymyr Antonovych's ideas about the “West” as a separate, self-sufficient problem. The article offers a clear vision of the civilizational views and ideas of this scientist. **Conclusions.** The article examines the views of the scientist on the issue of penetration of European influences into Ukraine. Volodymyr Antonovych's contribution to the change in the Ukrainian intellectuals' Slavic identity into European has been investigated. From this point of view, the main research papers and journalistic works by Volodymyr Antonovych on historical topics have been analyzed. Special attention has been paid to V. Antonovych's diligent desire to conceal his views on civilizational identity. Therefore, a significant place in the source base of the study is occupied by the memories of students and contemporaries about the historian's views on the European factor. Also, an important role in the article has been given to the analysis of V. Antonovych's correspondence with his friends. As there wasn't any censorship in the letters, the scientist far more openly disclosed his views on the civilizational affiliation of Ukraine here, than in published scientific works or other public texts. The article proves the leading role of V. Antonovych in the process of introducing European identity to Ukrainian historians. This result has been achieved by the historian, not by directly proving the thesis of Ukraine's European identity on the pages of historical works, but in the course of private communication with the trusted circle of his colleagues,

students and followers. V. Antonovych was the first in Ukrainian historiography to overcome most Slavophile prejudices against the West and tolerantly interpreted Western European influences on the phenomena in Ukrainian history. The transition of V. Antonovych to European identity did not mean complete abandonment of Slavic identity: he considered the Slavic to be an integral part of the European tradition. It has been found that the historian unequally treated different constituents of Europe. He was especially revered by the Roman peoples (especially France), and he had considerable prejudices against the Germans.

Key words: *Volodymyr Antonovych, historiography, identity, civilization, Slavic world, Europe, West.*

Постановка проблеми. В українській науці та інформаційній сфері останніх років значною популярністю стала користуватись проблематика вписування України у ширші, наднаціональні цивілізаційні образи (Заходу/Сходу, Європи/Слов'янського світу) тощо. Українські науковці активізували пошуки місця України у системі просторових, культурних, геополітичних та цивілізаційних координат та образів. Виходячи із зростаючої дослідницької динаміки названої проблематики, її очевидної складності, вважаємо за доцільне конкретизувати та узагальнити підходи до вивчення просторово-цивілізаційних образів попередніх поколінь українських істориків. Серед них одне із найбільш вагомих місць посідає Володимир Антонович – знакова фігура в українській історіографії та національному русі другої половини XIX – початку XX ст. Саме цьому вченому та громадсько-політичному діячеві належить одне із найбільш вагомих місць у сприйнятті та засвоєнні українцями саме європейської цивілізаційної орієнтації.

Аналіз досліджень. Постать Володимира Антоновича є на сьогодні достатньо добре дослідженою в таких аспектах як громадсько-політична, освітньо-педагогічна та науково-дослідницька діяльність цього вченого. Перші спроби по-науковому поінтерпретувати місце вченого в українському історіографічному процесі та національному русі в цілому здійснили ще учні та послідовники В. Антоновича. У сучасній українській історіографії є чимало вчених (насамперед О. Василюк, В. Ващенко, О. Журба, О. Кіян, В. Короткий, В. Масненко, В. Ричка, В. Смолій, М. Сосновська, В. Ульяновський, В. Харченко, О. Ясь та ін.), які глибоко досліджують ті чи інші аспекти тематики Володимира Антоновича як історика. Незважаючи на те, що історичні праці вченого інтерпретовані вже багатьма дослідниками, його цивілізаційні погляди та уявлення належним чином ще не проаналізовані. Актуальність вивчення наукової спадщини В. Антоновича зумовлена особливо тим фактом, що учений на ранніх етапах своєї діяльності перебував під впливом слов'янофільських тенденцій, але згодом одним із перших в українській інтелектуальній думці актуалізував засади європейської цивілізаційної орієнтації. Тому саме цивілізаційні погляди В. Антоновича на сьогодні залишаються недостатньо дослідженими.

Мета дослідження – здійснити аналіз змістового наповнення й еволюції цивілізаційного образу “Заходу” в історичних поглядах та уявленнях Володимира Антоновича. Поставлене завдання передбачає аналіз не лише публічних (друкованих) статей та лекцій вченого, але й аналіз ширшого кола джерел (насамперед епістолярію та мемуаристику), що характеризують приховані аспекти поглядів історика.

Виклад матеріалу. В історичних працях В. Антоновича (особливо раннього етапу його дослідницької діяльності) простежуємо деякі (хоча і не дуже виразні) ознаки слов'янської ідентичності. Так, у дисертації про Велике князівство Литовське (1878)

вчений розглядав історію цієї держави у контексті *Слов'янського світу* (Антонович, 1995d, с. 625). У своєму узагальнюючому лекційному курсі про козацьку епоху в історії України (1895 – 1896) він неодноразово вписував історію козаччини у контекст “усієї Слов'янщини” (Антонович, 1991, с. 183, 210). В історії інших слов'янських народів він віднаходив чимало явищ та феноменів, аналогічних з українськими. У засадничій праці з етнопсихології “Три національні типи народні” (1888) В. Антонович вів мову про українців, росіян та поляків як про “споріднені нації”: “Всі вони слов'яни; але ж від впливу і примусу всяких обставин – географічних, історичних і інших, вони так порізнились між собою, що тепер мають більше різного, свого власного, аніж схожого, однакового, спільного” (Антонович, 1995g, с. 92).

Вплив тогочасної історіографічної традиції на В. Антоновича помітний не тільки в окресленні “свого” життєпростору, але й у ставленні до “чужого”. Для попередників чи сучасників В. Антоновича, роль головного цивілізаційного “чужого” виконував образ Заходу, до якого попередні українські інтелектуали включали насамперед західноєвропейські народи та країни германського походження та католицького віросповідання.

Поодинокі і не дуже виразні судження про “чужий” Захід прочитуємо у деяких студіях В. Антоновича, особливо раннього періоду його діяльності. Так, у рукописній праці “Про українофілів та українофільство” (1860) він негативно відгукнувся про “подражання Заходу” вищими соціальними верствами” (Антонович, 1995f, с. 142). Окремо наголосимо, що в межах збірного образу католицизму В. Антонович увиразнював головного винуватця “західної загрози” – орден єзуїтів. Він досить промовисто розкрив своє негативно-упереджене ставлення до єзуїтів, особливо в емоційно насиченому зверненні у “Сповіді”: “Невже для вас, п. Падалиця, слово єзуїт потребує коментарів? Хіба ви не знаєте, які плоди принесла їх діяльність всій Європі? Хіба ви вважаєте її благодивною для Польщі? Невже думаєте, що ми не знаємо, скільки зла цей орден приніс нашій батьківщині?” (Антонович, 1995с, с. 87).

У працях В. Антоновича прочитуємо численні антинімецькі випадки. Він, зокрема, у доволі негативних тонах (як жорстоких й агресивних завойовників слов'ян) описав перебування германського племені готів на українських землях. Про його рецепцію готів як представників Заходу свідчать не тільки вказівка на їхнє західне походження, а й артикулювання фактом, що після поразки від гунів готи відійшли на “далекий захід” (Антонович, 1995а, с. 580–581). Отже, жорстокість й агресивність готів опосередковано екстраполюється на увесь Захід. Не в кращих тонах зображені в дисертаційному дослідженні В. Антоновича німецькі рицарські ордени давньоруських часів. Показовим стосовно рецепції німців є вислови “німецьке нашестя”, “напор німців” тощо. Учений констатував у німців “завойовницьке” спрямування. Простежуємо у нього виразну вказівку на німців як виразників тенденцій усього Заходу: “німецькі рицарські ордени користувались співчуттям і матеріальною підтримкою всього католицького світу” (Антонович, 1995d, с. 634). В. Антонович викривав “гучну й дешеву славу” німецьких рицарів: вони, не ризикуючи іти в небезпечні близькосхідні хрестові походи, нападали на роз'єднані й слабо озброєні литовські племена. “Для рицарів, – читаємо у нього, – відкривалось нове поле діяльності, найперше освячене релігійним умотивуванням, але більш близьке і безпечне; /.../ і тим не менше, вони користувались в західному суспільстві славою військових подвигів, посвячених служінню церкві” (Антонович, 1995d, с. 634). Антинімецькі упередження В. Антоновича увиразнені також в оцінках

“біронівщини” часів царювання Анни Іоанівни, коли Росія, за його словами, підпала під владу німців-фаворитів, насамперед Е. Й. Бірона та Й. Б. фон Вейсбаха. Натомість історик позитивно відгукнувся про часи царювання Єлизавети Петрівни, оскільки при ній розпочався наступ на “німецький шаблон” (Антонович, 1991, с. 164).

Хоча у світогляді В. Антоновича були очевидними елементи слов’янської ідентичності, водночас не маємо підстав вважати, що ця ідентичність пріоритетна у зіставленні з його проєвропейськими симпатіями. З великою вірогідністю можемо припускати, що слов’янська ідентичність В. Антоновича посідала у системі його світоглядних переконань спорадичну роль, тобто була не самодостатньою, а лише фрагментом або складовою європейської ідентичності. Незважаючи на вагомність слов’янофільських впливів, у цивілізаційних поглядах В. Антоновича при зіставленні із орієнтаціями сучасників (М. Костомаров, П. Куліш) відбувалися радикальні трансформації. Саме йому, на нашу думку, належить вагома роль у процесі зміни цивілізаційної ідентичності українських істориків із слов’янської на європейську. Однак окреслення цивілізаційних уявлень цього вченого в усій повноті видається доволі проблематичним, оскільки він досить не чітко, навіть завуальовано викладав їх у своїх публічних текстах.

В історичних працях В. Антоновича значно більше уваги приділено розгляду подій національної історії у загальноєвропейському контексті. Це особливо помітно при зіставленні його праць із історичними текстами М. Костомарова та П. Куліша. Західноєвропейські впливи на українську історію (крім католицько-єзуїтських) В. Антонович інтерпретував здебільшого позитивно, акцентуючи на українських та західноєвропейських зв’язках. Безпосередніх та чітких тверджень про європейську цивілізаційну належність України у його публічних текстах не віднаходимо. Радше навпаки – його висловлювання, зокрема у докторській дисертації та лекційному курсі, актуалізують приналежність України до Слов’янщини. Одразу зауважимо, що і дисертація, і лекційний курс призначались для публічного захисту або викладів, що зобов’язувало вченого враховувати історіографічну традицію. Натомість у працях пізнішого часу про Слов’янський світ, Слов’янщину чи загалом загальнослов’янський контекст здебільшого не йшлося. Важливо, що М. Довнар-Запольський відзначав у В. Антоновича деяку схильність до “слов’янофільської догми”, хоча вбачав у свого вчителя цілком самостійний науковий шлях у сфері цієї проблематики (Довнар-Запольський, 1997, с. 238). Так само і О. Гермайзе простежував у працях В. Антоновича вплив російського слов’янофільства, що виявився у трактуванні общини як питомо слов’янського явища, а дружини – як чужого, зайшого” (Гермайзе, 1997, с. 247, 249). Ставлення В. Антоновича до слов’янськості увиразнює його лист до О. Пипіна. У ньому він з неабиякою іронією писав про “загальнослов’янську” звичку – в організаційних справах “ніяких термінів не визнавати”, а власну неакуратність не менш скептично характеризував як підтвердження свого “слов’янського походження”. Учений визнавав, що нагадування в особистому обходженні є непристойним, але все-таки вдавався до нього, оскільки “між слов’янами воно не зайве” (Листи, 1997, с. 233–234). Подібне ставлення до слов’янськості прочитуємо і у листах до Ф. Вовка (1880), у яких він звинувачував свого кореспондента у “нервозному слов’янському політиканстві” та перебуванні у стані “всеслов’янського почуття насолоди” (Листи, 1997, с. 241, 242). Оперуючи образом Слов’янського світу, В. Антонович, як видно, намагався віддати належне усталеній історіографічній традиції та замаскувати свою ідейно-світоглядну позицію перед офіційною владою.

Західну Європу В. Антонович розглядав насамперед як взірць “культурності” у найширшому сенсі, а відсутністю її в Україні пояснював неспроможність вибороти тут самостійність. Так, за його спостереженням, між 1640 та 1657 роками революційні події, крім України, мали місце в Англії та Неаполітанському королівстві, однак тільки на Заході, завдяки високорозвиненій культурі, революція була успішною (Антонович, 1991, с. 164). У своєму лекційному курсі він розглядав федеративний устрій західних держав (Швейцарія та Американські штати) як позитивний та прогресивний. У цих країнах вдалося його зреалізувати саме завдяки високому ступеню культурного розвитку. В Україні, за його міркуваннями, здійснити це неможливо (Антонович, 1991, с. 135).

Вагомість діяльності В. Антоновича в українському історіографічному процесі та національному русі загалом сьогодні не викликає сумніву. На основі аналізу його праць висновуємо про діяльну роль цього ученого у процесі переорієнтації українських істориків на європейську ідентичність. З огляду на проблематичність окреслення його цивілізаційних поглядів вважаємо доцільним вказати на деякі біографічні факти, які допоможуть увиразнити цивілізаційну орієнтацію вченого. Дослідники пишуть про визначальний вплив на його світогляд західноєвропейської, особливо французької, інтелектуальної традиції, зокрема філософії раціоналізму XVIII–XIX ст. Як свідчать спогади М. Славінського, французька культура В. Антоновичеві “відчиняла /.../ широкі ворота до європейського світосприймання”. М. Грушевський зазначав, що його вчитель, тобто В. Антонович, радив звертатися до “здобутків освітнього французького руху XVIII в., вінчаного великою революцією” (Грушевський, 1997b, с. 121). В українській історіографії В. Антоновича вирізняла орієнтація на європейську культуру, зокрема на історичну думку. Тому він, за слушним міркуванням М. Брайчевського, був “перший справжній європеєць у вітчизняній історіографії, що підніс її над тим провінціалізмом, в якому вона потерпала досі” (Брайчевський, 1997, с. 146).

Для аналізу цивілізаційних поглядів В. Антоновича не менше значення, ніж історичні праці, мають його матеріали особистого плану, насамперед епістолярій. Саме у ньому учений, як простежуємо, набагато відвертіше висловлювався, ніж у публічних текстах. Особливу вагу для винесеної у заголовок статті проблеми має листування В. Антоновича з ідейним натхненником європеїзму М. Драгомановим. Підкреслимо, що й тут учений не висловлював відвертих тверджень про європейську належність України. Все-таки обидва колеги-опоненти у листуванні вели мову про актуальність європейської орієнтації як очевидний для них факт. Так, у листі 1885 р. В. Антонович стверджував шкідливість виховання української інтелігенції на виключно російській літературі. Він пропонував альтернативу: “шукати світла влюбій літературі західноєвропейській” (Листування, 1997, с. 114). Необхідно взяти до уваги, що листи-відповіді М. Драгоманова вміщували численні програмні настанови стосовно європеїзації українського руху. Важливо, що В. Антонович листовно не заперечував цих положень М. Драгоманова, що засвідчує їхнє однострумство у цивілізаційних питаннях. Крім цього, В. Антонович зауважував, що різниці у поглядах, особливо стосовно принципових питань, між ними немає, існує відмінність “в мізерних відтінках думки і, великою мірою, в практичних прийомах” (Листування, 1997, с. 104). Очевидно, що питання європеїзму для обидвох було принциповим, а не “мізерним”. Звідси можемо констатувати єдність В. Антоновича і М. Драгоманова у проєвропейських орієнтаціях. Прозахідницькі симпатії В. Антонович висловлював у листах і до інших кореспондентів. Так, у листі до К. Мельник він охарактеризував професора О. Дмитрієвського як “цілком європейця” (з позитивною конотацією) (Листи, 1997, с. 286).

Ще одним не менш вагомим джерельним комплексом у вивченні цивілізаційних поглядів В. Антоновича є спогади та відгуки про нього колеґ-сучасників, студентів та послідовників у наукових сферах. Так, згадуваний уже М. Славінський зазначив, що В. Антонович був завжди ґрунтовно ознайомленим “з усіма течіями європейської думки”. Далі він чи не найчіткіше окреслив цивілізаційну орієнтацію В. Антоновича: “Українець психологічно й кровно, – він належав не до Сходу, а до Заходу. Він був європейцем чистого типу, забарвленого одначе ознаками старої французької культури” (Славінський, 1997, с. 214–215). М. Славінський увиразнював погляди вченого і на слов’янське питання. З цілого комплексу Кирило-Мефодіївських положень, читаємо у його спогадах, В. Антонович не те що заперечив, але “далеко відвів убік т. зв. слов’янську взаємність та слов’янське об’єднання. Він просто не вірив, що все те коли-небудь стане можливе” (Славінський, 1997, с. 217) (Подібної відвертості у текстах самого В. Антоновича не простежуємо). О. Гермайзе констатував, що В. Антонович стояв “на рівні сучасної йому європейської культури” (Гермайзе, 1997, с. 246). М. Грушевський зазначав, що західна культура стала для вченого об’єктом “високого поважання” (Грушевський, 1997а, с. 78). М. Кордуба у спеціалізованій студії про В. Антоновича зауважував, що він своїм пріоритетним завданням мав висвітлення українських питань перед західноєвропейським культурним світом (Кордуба, 1997, с. 189). С. Єгунова-Щербина у своїх спогадах засвідчувала добре знання західноєвропейської літератури й особливу симпатію В. Антоновича до романських народностей (Єгунова-Щербина, 1997, с. 376). Цінною для нас видається згадка М. Стороженка про те, що В. Антонович у своїх лекціях характеризував Литовську державу як таку, що побудована “на основинах західної цивілізації” (Стороженко, 1997, с. 406). Як бачимо, численні спогади та відгуки про В. Антоновича виказують його виразні проєвропейські симпатії, які сам київський професор обережно приховував.

Висновки. Таким чином, Образ Заходу є ключовим елементом для розуміння специфіки цивілізаційних поглядів та уявлень В. Антоновича. Можемо констатувати про істотну еволюцію цього образу у світогляді вченого. Деякою мірою приймаючи і публічно декларуючи елементи пануючих у його епоху цивілізаційних уявлень (Захід як “чужий” і “ворожий”) вчений упродовж своєї наукової діяльності активно засвоював і непублічно пропагував цілком інше сприйняття Заходу – насамперед як простору високої культури та освіченості. Обережність В. Антоновича у висловленні ідейно-світоглядних поглядів, а також суб’єктивна нехоть до науково-історичних узагальнень та синтезу спричинили притінювання власних цивілізаційних переконань у публічних наукових текстах. В цивілізаційних уявленнях вченого, очевидно, ще не було сформованим чітке наукове узагальнення стосовно приналежності України до Заходу. В системі імаґологічних образів Західна Європа для В. Антоновича, мабуть, поставала хоча і не цілком “своїм”, проте вже не цілком “чужим” простором. Поза сумнівом, цивілізаційно Україну він мислив ближчою до Заходу, ніж до Московії-Росії. При такій орієнтації Слов’янщина не зникала із дослідницького поля ученого, хоча її змістове та аксіологічне наповнення істотно змінилося: вона перестала рецептуватися цілісною й самодостатньою цивілізаційною спільнотою. В. Антонович мислив Слов’янщину радше як групу мовно й генетично споріднених народів, які розглядав частиною загальноєвропейського простору (тобто Заходу), а не самостійною цивілізацією. Він першим серед українських істориків (не публічно) висловив відвертий скептицизм щодо слов’янськості як аксіологічної вартості. Для нас є очевидним, що “західність” (з “культурністю” як визначальним атрибутом) учений поцінював значно вище від

слов'янськості. Звідси маємо підстави вважати, що в колах українських істориків В. Антонович започаткував процес своєрідного “знецінення” слов'янськості та перелаштування науково-історичної думки на “західну” цивілізаційну орієнтацію. Характеристика цього вченого з боку М. Драгоманова та М. Брайчевського (“перший європеєць” української історії) була умотивованою як стосовно його науково-методологічного рівня, так і культурно-цивілізаційної орієнтації.

В. Антоновичу належить одне із провідних місць у процесі генези української цивілізаційної ідентичності. Його науково-дослідницька, публіцистично-полемічна та педагогічна діяльність започаткувала перехідний етап у цивілізаційних орієнтаціях представників української інтелігенції ХІХ ст. З одного боку, історичні тексти вченого певною мірою відображають світоглядні засади прихильників слов'янської ідентичності із поглядом на Захід як “чужий” життєпростір; з іншого – у його світоглядних переконаннях простежуємо ознаки європоцентричного світогляду й позитивної рецепції європеїзму. Це виражалось у вписуванні українських історичних явищ в загальноєвропейський контекст та поглядах на Західну Європу як взірць культурного розвитку. Європеїзм В. Антоновича проявлявся не відверто (у його власних текстах), а опосередковано, тобто у різномірних взаєминах зі своїми учнями та послідовниками. Звідси констатуємо світоглядну еволюцію В. Антоновича як таку, що відображає ключовий момент трансформації цивілізаційної ідентичності українських інтелектуалів – зміну слов'янської ідентичності на європейську.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Антонович, В. (1995а). Киев в дохристианское время. *Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори.* Київ: Либідь, 577–592.

Антонович, В. (1995б). Киев в княжеское время. *Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори.* Київ: Либідь, 592–605.

Антонович, В. (1995с). Моя исповедь. Ответ пану Падалице (по поводу статьи в VII книжке “Основы”: “Что об этом думать?” и письма г. Падалицы в X книжке). *Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори.* Київ: Либідь, 78–90.

Антонович, В. (1995d). Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда. *Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори.* Київ: Либідь, 622–743.

Антонович, В. (1995е). Погляди українофілів. *Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори.* Київ: Либідь, 143–153.

Антонович, В. (1991). Про козацькі часи на Україні. Київ: Дніпро.

Антонович, В. (1995f). Про українофілів та українофільство (Відповідь на напади “Вестника Южной и Ю.-З. России”). *Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори.* Київ: Либідь, 135–143.

Антонович, В. (1995g). Три національні типи народні. *Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори.* Київ: Либідь, 90–101.

Брайчевський, М. (1997). Європеєць рідної історії. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Т. 1.* Київ: Заповіт, 143–150.

Гермайзе, О. (1997). В. Б. Антонович в українській історіографії. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Т. 2.* Київ: Заповіт, 244–256.

Грушевський, М. (1997а). Володимир Антонович. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Т. 1.* Київ: Заповіт, 75–79.

- Грушевський, М.** (1997b). З соціально-національних концепцій Антоновича. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Т. 1.* Київ: Заповіт, 118–128.
- Довнар-Запольський, М.** (1997). Исторические взгляды В. Б. Антоновича. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Т. 2.* Київ: Заповіт, 235–239.
- Єгунова-Щербина, С.** (1997). Пам’яті В. Б. Антоновича. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Т. 1.* Київ: Заповіт, 373–377.
- Кордуба, М.** (1997). Зв’язки Володимира Антоновича з Галичиною. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Т. 2.* Київ: Заповіт, 165–200.
- Листи** [В. Антоновича]. (1997). *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Т. 1.* Київ: Заповіт, 226–323.
- Листування.** (1997). Листування Володимира Антоновича з Михайлом Драгомановим. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Т. 2.* Київ: Заповіт, 103–129.
- Славінський, М.** (1997). Спогади. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Т. 2.* Київ: Заповіт, 211–225.
- Стороженко, М.** (1997). Із споминів. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Т. 1.* Київ: Заповіт, 406–411.

REFERENCES

- Antonovych, V.** (1995a). Kiev v dohristianskoe vremya. [Kyiv in pre-Christian times]. *Antonovych V. Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory.* Kyiv: Lybid, 577–592. [in Russian].
- Antonovych, V.** (1995b). Kiev v knyazheskoe vremya. [Kyiv in princely times]. *Antonovych V. Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory.* Kyiv: Lybid, 592–605. [in Russian].
- Antonovych, V.** (1995c). Moia ispoved'. Otvēt panu Padalicy (po povodu stat'i v VII knizhke “Osnovy”: “Chto ob etom dumat'?” i pis'ma g. Padalicy v X knizhke). [My confession. Reply to Mr. Padalitsa (regarding the article in the VII book of “Fundamentals”: “What should we think about this?” and Mr. Padalitsa’s letter in the X book)]. *Antonovych V. Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory.* Kyiv: Lybid, 78–90. [in Russian].
- Antonovych, V.** (1995d). Oчерк istorii Velikogo knyazhestva Litovskogo do smerti velikogo knyazya Ol'gerda. [Essay on the history of the Grand Duchy of Lithuania before the death of Grand Duke Olgerd]. *Antonovych V. Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory.* Kyiv: Lybid, 622–743. [in Russian].
- Antonovych, V.** (1995e). Pohliady ukrainofiliv. [Views of Ukrainophiles]. *Antonovych V. Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory.* Kyiv: Lybid, 143–153. [in Ukrainian].
- Antonovych, V.** (1991). *Pro kozatski chasy na Ukraini* [About Cossack times in Ukraine]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
- Antonovych, V.** (1995f). Pro ukrainofiliv ta ukrainofilstvo (Vidpovid na napady “Vestnyka Yuzhnoi y Yu.-Z. Rossyy”). [About Ukrainophiles and Ukrainophilism]. *Antonovych V. Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory.* Kyiv: Lybid, 135–143. [in Ukrainian].
- Antonovych, V.** (1995g). Try natsionalni typu narodni. [Three national types are folk]. *Antonovych V. Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory.* Kyiv: Lybid, 90–101. [in Ukrainian].

Braichevskiy, M. (1997). Yevropeiets ridnoi istorii. [European native history]. *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych: u 3 t. T. 1.* Kyiv: Zapovit, 143–150. [in Ukrainian].

Hermaize, O. (1997). V. B. Antonovych v ukrainskii istoriohrafii. [V. B. Antonovych in Ukrainian historiography]. *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych: u 3 t. T. 2.* Kyiv: Zapovit, 244–256. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1997a). Volodymyr Antonovych. [Volodymyr Antonovych]. *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych: u 3 t. T. 1.* Kyiv: Zapovit, 75–79. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. (1997b). Z sotsiialno-natsionalnykh kontseptsii Antonovycha. [From the socio-national concepts of Antonovych]. *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych: u 3 t. T. 1.* Kyiv: Zapovit, 118–128. [in Ukrainian].

Dovnar-Zapolskiy, M. (1997). Istorycheskie vzhliady V. B. Antonovycha. [Historical views of V. B. Antonovich]. *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych: u 3 t. T. 2.* Kyiv: Zapovit, 235–239. [in Ukrainian].

Iehunova-Shcherbyna, S. (1997). Pamiati V. B. Antonovycha. [In memory of V. B. Antonovych]. *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych: u 3 t. T. 1.* Kyiv: Zapovit, 373–377. [in Ukrainian].

Korduba, M. (1997). Zviazky Volodymyra Antonovycha z Halychynoiu. [Volodymyr Antonovych's connections with Halychyna]. *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych: u 3 t. T. 2.* Kyiv: Zapovit, 165–200. [in Ukrainian].

Lysty. [V. Antonovycha]. (1997). [Letters [V. Antonovych]. *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych: u 3 t. T. 1.* Kyiv: Zapovit, 226–323. [in Ukrainian].

Lystuvannia. (1997). Lystuvannia Volodymyra Antonovycha z Mykhailom Drahomanovym [Correspondence between Volodymyr Antonovych and Mykhailo Drahomanov]. *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych: u 3 t. T. 2.* Kyiv: Zapovit, 103–129. [in Ukrainian]

Slavinskiy, M. (1997). Spohady. [Memoirs]. *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych: u 3 t. T. 2.* Kyiv: Zapovit, 211–225. [in Ukrainian].

Storozhenko, M. (1997). Iz spomyniv. [From memories]. *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych: u 3 t. T. 1.* Kyiv: Zapovit, 406–411. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23 березня 2023 р.

Стаття рекомендована до публікації 18.12.2023.